

TRABZON / BATUM EYÂLETİ VALİLERİ (1755–1795)
Governments of the Province Trabzon / Batum (1755-1795)

Dr. Mehmet İNBAŞI*

ÖZET

Karadeniz Bölgesi'nin en önemli şehirlerinden birisi olan Trabzon, 1461'de Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Şehzade şehri olarak ün kazanan Trabzon, sancak adı altında Rum Eyâleti'ne daha sonra da Erzurum Eyâleti'ne bağlanmıştır. 1580'de kurulan Batum Eyâleti'ne bağlanan Trabzon Sancağı, daha sonra bu eyâlet ile birleştirilmiş ve Trabzon / Batum Eyâleti adını almıştır. XVIII. yüzyılda Trabzon Eyâleti'nde görev yapan valiler, iç isyanlar ve Rus harpleri sırasında önemli rol oynamışlardır. Bu valilerden en dikkat çekeni Canikli Ali Paşa'dır. Onun zamanında bölgede birçok karışıklıklar meydana gelmiştir.

Anahtar kelimeler: Trabzon, Batum, Canikli Ali Paşa, XVIII. yüzyıl, Osmanlı-Rus harpleri

ABSTRACT

Trabzon, one of the most important cities of the Black sea Region was conquered in 1461 by Ottomans. Becoming famous as a city of *Şehzade* cities, Trabzon was first connected to the province of Rum as a Sandjak, and then to the province of Erzurum. Trabzon which was connected to the province of Batum in 1580 was later combined to this province and was named as the province of Batum. Governments ruled in the 18th century in the province of the Trabzon / Batum had important roles during the civil revolts and Russian wars. The most significant one among them is *Canikli Ali* Pasha. In his time, there happened a lot of revolts in the region.

Key words: *Trabzon, Batum, Canikli Ali* Pasha, 18th century, Ottoman-Russian wars

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Trabzon'un Fethi

oğu Karadeniz bölgesinin en önemli liman kenti olup stratejik bir konumda bulunan Trabzon, tarih boyunca birçok devletin dikkatini çeken ve elde tutulmak istenilen bir şehir olmuştur. Buna rağmen ilkçağda Trapezus'un adı kaynaklarda çok nadir geçmektedir. Şehirden ilk olarak Xenophon sonra Strabon bahsetmektedir.¹ Pers savaşlarında önemli bir konuma gelen şehir, MÖ.331'de Büyük İskender'in hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra Pontus krallarının idaresine geçmiş, müteakiben Roma İmparatorluğu'nun önemli bir üssü olmuştur. Bu dönemde Anadolu'ya bağlanan önemli askerî ve ticarî yollar büyük gelişme göstermiştir. İmparator Konstantin zamanında piskoposluk merkezi haline getirilmiştir.²

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında kısa bir süre Selçukluların hâkimiyetine giren şehir, daha sonra tekrar elden çıkmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1194'te Samsun'un önemli bir kısmına hâkim olmasından sonra Trabzon, güç durumunda kalmıştır. 1204'te Latinlerin İstanbul'u işgali üzerine Trabzon'a kaçan Andronikos Komnenos'un oğlu Aleksios, Kraliçe Tamara'nın himayesi ile kendini imparator ilan etmiş ve böylece Trabzon ve havalisinde yeni bir Pontus devri (1204–1461) başlamıştır.³

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol tahakkümü altında bulunduğu ve inkıraz içerisinde olduğu bir zamanda, 1277'de Çepni Türkleri, Trabzon Rum İmparatorluğu'na karşı Karadeniz'de önemli bir zafer kazanmış, arkasından Karadeniz'de yapılan fetih hareketlerinde etkin bir rol oynamışlardır.

Osmanlıların bölgedeki ilk faaliyetleri ise, Sultan I. Murad devri başlarında olup 1368'de Giresun civarına kadar ulaşmaları ile gerçekleşmiştir.⁴ Fatih Sultan Mehmed zamanında ise, 1456'da Cüneyd Bey'in Trabzon'a taarruzundan sonra, Rum Beylerbeyi Hızır Bey'in emrindeki kuvvetler bölgeye akınlar yapmışlardır.

¹ Veysel Usta, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*, Trabzon 1999, s. 13; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon", *İslâm Ansiklopedisi (İA.)* XII/1, s. 457; Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarih Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 35-42.

² Tekindağ, "Trabzon", s. 457-458; Özsait, "Trabzon", s. 39-40.

³ Tekindağ, "Trabzon", s. 457-458; M. Beşir Aşan, "Batı Anadolu Türk Beyliklerinin Trabzon İle Olan İlişkileri", *Trabzon Tarih Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 127; Muammer Gül, "XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu Türkleri İle Trabzon Rum Devleti Arasında İlişkiler: Trabzon ve Çevresinin Fethi", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3-5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002, s. 60-61.

⁴ Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarih Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 143; Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Ankara 2001, s. 108-109.

Bunun sonucu olarak Trabzon Rum İmparatoru Kalo İoannes, Osmanlı Devleti'nin yüksek hâkimiyetini tanıyarak bir miktar vergi vermeyi kabul etmişti. Fatih Sultan Mehmed, Karadeniz'de üstünlük kurmak ve ticari faaliyetleri tekeline geçirmek amacıyla Amasra'nın fethinden sonra Trabzon üzerine yürümüş ve Vezir-i azam Mahmud Paşa deniz tarafından, kendisi de Zigana'dan aşarak karadan şehri muhasara etmiş ve 15 Ağustos 1461'de şehri fethetmiştir.⁵

İdarî Teşkilâtı

Trabzon şehrinin fethedilmesinden sonra bölgeye Niksar ve Canik bölgelerinde bulunan Çepni Türkmenleri getirilerek iskan edilmiştir. Böylece bölgedeki Türk nüfusun artırılması amaçlanmıştır. İskan faaliyetinden sonra da, Osmanlı taşra teşkilatına uygun olarak Sancak haline getirilip tahrir edilen Trabzon, bir süre uç bölgesinde müstakil sancak olarak kalmış, arkasından Rûm Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır.⁶

Osmanlı idaresi Trabzon'da tesis edildiğinde, öncelikle bölgedeki mevcut dengeler bir süre daha devam etmişti. İdari yapının temel hususiyetleri korunmuştu. Trabzon civarının fethi tamamlanmamış olduğundan ilk yıllarda buranın bir sancak haline getirilip müstakil olarak kaldığı ve herhangi bir beylerbeyliğe bağlanmadığı anlaşılmaktadır. Sancağın ilk teşkili sırasında tam sınırlarını da tespit etmek zordur. Bunun için sancağın tahriri ile ilgili kayıtlara müracaat etme gereği vardır. Trabzon sancağına ait en eski tahrir defteri, 1486 tarihini taşımaktadır. Bu defterlerde hem idarî, hem de sosyal yapının mahiyeti hakkında bilgiler bulunmaktadır. Gerek 1486, gerekse XVI. yüzyıl başlarına ait defterlerde Trabzon'un ilk idarî yapısı hakkında bilgiler bulunmakla birlikte, sancağın nereye tabi olduğu konusunda bir açıklık yoktur. Aslında bu belirsizlik, Trabzon'un Osmanlı hâkimiyeti altında uzun süre bir *uç sancağı* olmasıyla ilgilidir. Gerek Akkoyunlu bakiyelerinin nüfuz sahaları, gerekse Safevîler'in

⁵ İnan, "Trabzon'un Fethi", s. 149-150; Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrini İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)*, çev. Demet ve Heath Lowry, İstanbul 1998, 5-6; Heath W. Lowry, "Osmanlı Fethinin Ardından Trabzon Şehri" *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Ankara 2001, s. 88; Mehmet Bilgin, "Trabzon'un Fethi ve İskan Politikası", *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Ankara 2001, s. 134-136; İlhan Şahin, "Osmanlı-Akkoyunlu Nüfuz Mücadelesinde Trabzon", *Trabzon Tarih Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 156-157; M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s. 5-6; Hüseyin Albayrak, *Fetihten Kanunî'ye Trabzon: İdarî Yapılanma ve Trabzon Valileri (1461-1566)*, Trabzon 1999, s. 42-45.

⁶ Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 96-98; M. Hanefi Bostan, "XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskan Hareketleri", *Trabzon Tarih Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 167-172.

XVI. yüzyılın başlarında bölgeye yönelik tehdit ve tecavüzleri, Gürcü beyleri ile olan mücadeleler, bu belirsizliği artırmıştır.⁷

Fethedildikten sonra belirtildiği üzere, Trabzon ve havalisinin uzun bir süre münferit bir şekilde kaldığı, bir Eyâlet teşkilatına bağlanmayarak, müstakil idareciler tarafından, idare edildiği bilinmektedir. Şehrin ve bölgenin daha fazla önem kazanması, devlet merkezinin dikkatini çekmesi, Sultan II. Bayezid (1481–1512) devrinde Şehzade Selim’in buraya sancak beyliği ile gönderilmesi ile başlamıştır.⁸ Bölgenin sosyal yapısı sebebiyle Türkleşme ve İslamlaşma faaliyetinin biraz geç olması dolayısıyla, devletin sosyal ve ekonomik faaliyetlerinde başlangıçta etkili olamamıştır.⁹ Önce Şehzade Abdullah’ın arkasından Şehzade Selim’in Trabzon’a Sancakbeyi olarak (1487–1510) tayin edilmesiyle şehrin ve bölgenin Osmanlı Devleti nezdindeki durumu önemli ölçüde değişmişti.

Trabzon sancağının sosyal ve iktisadî yapısı üzerinde bir çalışma yapmış olan Hanefi Bostan’ın ifadesine göre Trabzon sancağı, fetihten 1514 yılına kadar Rûm Eyâletine bağlı kalmıştır. Nitekim bu konuda ilk çalışmayı yapmış olan Gökbilgin’in de verdiği bilgiler bu doğrultudadır.¹⁰ Ancak fetihten 1514 yılına kadar Amasya-Tokat bölgesine yani Rum Beylerbeyliğine bağlı olduğu yolundaki kanaat, tarihi periyotlar dikkate alınarak kritik edilmelidir. Çünkü bazı karineler ile kesin bir hükme varmak, yanlış bir yorumu da beraberinde getirecektir. Kemalpaşa-zâde, Yavuz Selim’in şehzadelik dönemini ifade ederken Trabzon için “*Ermeniye-i Suğrâ vilayetinin ki Trabzon dârü’l-mülküdür*” demek suretiyle buranın idari durumunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde 1488 tarihli kayıtlarda Trabzon için vilayet ve liva tabirleri kullanılırken, herhangi bir beylerbeyliğe bağlı gösterilmemektedir. Buna göre 1514 Çaldıran Savaşı sırasında ve sonrasında stratejik mülahazalarla Bayburt yöresine Başmirahur Bıyıklı Mehmed Bey’in vali tayin edilmesiyle o zamana kadar idari durumu tam

⁷ Feridun M. Emecen, “Trabzon Eyâletinin Batı Sınırları”, *Trabzon Tarih Sempozyumu (6–8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 160.

⁸ Enver Konukçu, “Trabzon Valisi Şehzade Selim’in Akkoyunlu Ülkesindeki Faaliyetleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3–5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002, s. 91–98; Remzi Kılıç, “Trabzon Valisi Şehzade Selim ve Faaliyetleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3–5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002, s. 99-115.

⁹ M. Tayyib Gökbilgin, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi*, Yay. İsmail Hacifettahoğlu, Ankara 2001, s. 223–224.

¹⁰ Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 19; Gökbilgin, “Trabzon Livası”, s. 223.

olarak belli olmayan Trabzon sancağı, bu yeni idari ünitenin ana merkezini teşkil eden bir parçası haline getirilmiş, böylece sancağın durumu açıklık kazanmıştır.¹¹

Trabzon sancağı, 23 Ekim 1514'te yeni teşkil edilen ve Bıyıklı Mehmed Paşa'ya verilen Erzincan-Bayburt Beylerbeyliğine bağlandı. Bıyıklı Mehmed Paşa'nın 4 Kasım 1515'te Diyarbekir Beylerbeyliğine tayin edilmesi üzerine, Bayburt-Trabzon-Erzincan Beylerbeyliğine Kızıl Ahmed-oğlu Mirza Bey getirildi. 1520 yılında tekrar Rum Beylerbeyliğine bağlanan Trabzon sancağı, İrakeyn seferi dönüşünde 1535 teşkil edilen Erzurum Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Bu idari taksimat XVI. asır sonlarına kadar devam etmiştir.¹²

Batum / Trabzon Eyâleti: XVII. Yüzyıl

Trabzon sancağının, 1580 yılı sonlarında kurulan Batum Beylerbeyliğine bağlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim 20 Mart 1582'de Erzurum Beylerbeyine gönderilen bir hükümde, daha önce Erzurum'a tabi iken sonradan Batum'a ilhak olunan Trabzon sancağının icmal ve mufassal defterlerinin Batum'a gönderilmesi istenmektedir. 1581'den itibaren Batum Beylerbeyliği'ne bağlanan Trabzon hakkında, kayıtlarda zaman zaman *Trabzon Beylerbeyine hüküm ki, mir-mirân-ı Trabzon* ibarelerine de rastlanması bu Eyâletin aynı zamanda Trabzon Eyâleti olarak da isimlendirildiğini göstermektedir.¹³

Ayn Ali Efendi'nin 1609 tarihli risalesinde "*Eyâlet-i Trabzon; Trabzon ve Batum Sancakları birikdirilüb ve Gümüştane ile Maçka ilhak olunub bir beğlerbeğlik olmuştur. Başka tabi' sancağı yokdur.*" şeklinde yer alan kayıt¹⁴ Batum ve Trabzon Sancaklarının bir Eyâlet adı altında birleştirildiğini göstermektedir. Aynı şekilde Trabzon Eyâletinin 554 kılıçtan ibaret olup bunun 56'sının zeamet, 498'inin de timar olduğu, cebelüleriyle birlikte 1750 askeri olduğu belirtilmektedir.¹⁵

¹¹ Emecen, "Trabzon", s. 161; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s. 40; İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 23-24; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990, s. 17-18.

¹² Aydın, *Erzurum*, s. 231-232; Bostan, *Trabzon*, s. 19-20.

¹³ Bostan, *Trabzon*, s. 22-23.

¹⁴ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osmân Der Hülasâ-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s. 28-29.

¹⁵ "Eyâlet-i Trabzon 554 kılıçtır. Elli altısı zeamet dört yüz doksan sekizi tezkireli ve tezkiresiz timardır. Beğlerbeğisi ile zuama ve erbâb-ı timarı kanun üzere cebelüleriyle bin yedi yüz elli mikdarı asker olur.", *Ayn Ali Efendi*, s. 59-60.

1631–32 tarihli idari taksimat defterinde Eyâletin adı, *Eyâlet-i Batum nâm-ı diger Trabzon* şeklinde kaydedilmiştir. Eyâlete bağlı olarak Gönnye sancağı bulunmaktaydı.¹⁶

Evliya Çelebi Seyahat-nâmesinde “*Eyâletinde beş sancakdır. Evvela liva-yı Canha ve livâ-yı Batum-ı Zir ve livâ-yı Batum-ı Bâlâ ve livâ-yı Gönnye ve livâ-yı Trarabzon, Paşa sancağıdır. Kânûn üzere timar defterdârı ve defter kethüdâsı ve defter emini ve çavuşlar kethüdâsı ve çavuşlar emini ve timar defterdârı ve mâl defterdârı vardır.*” şeklinde bilgiler verilmektedir.¹⁷ Seyahat-nâme’de verilen timar ve zeamet kaydı, diğer kaynaklarda verilen sayılarla örtüşmektedir. Yine eyâletin idari yapısı hakkında verilen bilgiler de diğerleri ile benzerlik göstermektedir.

1653 tarihli Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi’ne göre Trabzon Eyâleti’nin Trabzon ve Batum adında iki sancağının bulunduğu belirtilmektedir.¹⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, “*Trabzon ve Batum Sancakları bir görölüb beğlerbeğlik olmuştur. Liva-i Trabzon Paşa sancağıdır*” şeklinde bilgi vermektedir.¹⁹

XVIII. Yüzyıl

1701–1702 tarihli defterde yine *Eyâlet-i Batum ve Trabzon* adı altında kaydedilen eyâletin paşa sancağı, Batum ve Trabzon olup Gönnye sancağı eyâlete bağlı tek sancak olarak belirtilmiştir.²⁰ 1723–1729 yılları arasındaki kayıta da yine Eyâlet-i Trabzon şeklinde ifade edilmiştir.²¹ Batum sancağı sonraki yıllarda malikâne olarak tahsis edilmiş, ancak bu durum 1732 yılında değişmiş ve

¹⁶ Şerafettin Turan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimâtı (1041/ 1631–32 Tarihli Bir İdarî Taksimât Defteri)”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, s. 224.

¹⁷ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 2. Kitap*, haz. Z. Kurşun, S.A. Kahraman, Y. Dağlı, İstanbul 1999, s. 48; Yücel Dağlı, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde Trabzon”, *Trabzon Tarih Sempozyumu (6–8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 290–291.

¹⁸ “Eyâlet-i Trabzon iki sancakdır. Zuama ve erbâb-ı timarı beş yüz elli dört kılıçdır. Kânun üzere cebelüleriyle iki bin mikdarı asker olur. Sancakları bunlardır: Liva-i Trabzon, Liva-i Batum”, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul 1992, s. 31.

¹⁹ “Liva-i Trabzon Paşa sancağıdır. Hass-ı mir-mirân yedi yük otuz dört bin sekiz yüz elli akçadır. Zeamet kırk üç timar üç yüz yirmi altıdır. Liva-i Batum, zeamet altı, timar yüz yirmi üçdür. Eyâlet-i mezbureye tabi sancak yoktur. Lakin defter kethüdâsı ve timar defterdârı vardır. ...Beğlerbeğisi ile zuama ve erbâb-ı timarı kanun üzere cebelüler ile yedi yüz elli mikdarı asker olur. Bunların senevî hasılları kırk beş yük yetmiş yedi bin yüz kırk dokuz akça olur.” Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân Fî Kavânin-i Âl-i Osman*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 127–128.

²⁰ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdarî Taksimâtı; Eyâlet ve Sancak Tevcihâtı*, Elazığ 1997, s. 68; Aynı yazar, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyâletinin İdarî Taksimâtı ve Tevcihâtı”, *Trabzon Tarih Sempozyumu (6–8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 179–182.

²¹ Fehmeddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717–1730)*, Ankara 1997, s. 127–128.

malikânelik kaydı iptal olunarak yurtluk-ocaklık suretiyle Ahmed Bey'e verilmiştir. Bu tarihten itibaren eyâletin paşa sancağı Trabzon olup, Batum ve Gönnye birer sancak olarak kaydedilmişlerdir.²²

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait (1700–1740) Trabzon-Batum Eyâletine vali olarak tayin edilen kimselerin isimleri hem Başar, hem de Kılıç tarafından incelenmiş ve bu valilerin tayin tarihleri ve görev süreleri üzerine detaylı çalışmalar yapılmıştır.

1700–1740 tarihleri arasında Trabzon / Batum Eyâletine 32 tevcihat yapılmıştır. Bunlardan 24'ü vezir, 8'i ise beylerbeyi rütbesindedir. En az süre ile görev yapan vali Abdi Paşa olup 1 ay görevde kalmış, en uzun valilik yapan ise Silahdar Mehmed Paşa olup 29 ay valilik görevinde bulunmuştur.²³ Mehmed Paşa'nın 1744–46 yılları arasında yeniden Trabzon valiliğine tayin edildiği ve Trabzon-Erzurum yol güzergâhının yapımında etkili olduğu görülmektedir.²⁴

1755–1795 yılları arasındaki Eyâletin durumu hakkında bilgi verilen defterde Eyâletin adı; *Eyâlet-i Batum nâmu diğer Trabzon* şeklinde kaydedilmiştir.²⁵ Bu defterde Trabzon paşa sancağı olup, Batum, Gönnye ve Keçiler İskelesi adlı üç sancağı vardı.

Batum Sancağı ile ilgili müstakil sancak kaydı, Gurre-i Ş. 1159 / 19 Ağustos 1746 tarihinde olup yurtluk ve ocaklık olarak tahsis edildiği belirtilmektedir.²⁶ Batum sancağının yurtluk ve ocaklık üzere tasarruf eden aile mensuplarına, Faş kalesinin muhafazasına itina göstermek, Batum kalesinde bulunan askerlerin mevaciblerini her yıl düzenli olarak ödemek şartıyla tahsis edildiği defterde kaydedilmektedir.

Gönnye sancağını tasarruf eden sancakbeylerine de Faş kalesi muhafazası üzerlerinde olmak şartıyla tayin edildikleri belirtilmektedir. Gönnye sancağını idare edenlerin büyük bir kısmı Abaza Mehmed ailesine mensup olan kimselerdir.²⁷

²² Kılıç, *Eyâlet ve Sancak Tevcihâtı*, s. 68; Aynı yazar, "Trabzon Eyâleti", s. 181.

²³ Kılıç, "Trabzon Eyâletinin", s. 182–187.

²⁴ M. Yaşar Ertaş, "Osmanlı Devleti'nde Trabzon-Erzurum Güzergahına Alternatif Yol Oluşturma Teşebbüsleri (1744–1746)", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3–5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002, s. 166–167.

²⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Divân-ı Hümâyun Tahvil Defteri 16*, s. 173–176.

²⁶ *BOA. Divân-ı Hümâyun Tahvil Defteri 16*, s. 174.

²⁷ *BOA. Divân-ı Hümâyun Tahvil Defteri 16*, s. 175–176.

Keçiler İskeleyi sancağı ise, sadece isim olarak zikredilmiş olup 29 Ca. 1153 / 22 Temmuz 1740 tarihinde Mustafa adlı bir sancakbeyinin tasarrufunda olduğu kaydedilmiştir.²⁸ Sonraki döneme ait bir kayıt bulunmamaktadır.

İncelenen bu tevcihat defterinde vali olarak tayin edilenlerin büyük bir kısmının vezir rütbesinde olduğu, mir-mirân/beylerbeyi olarak tayin edilenlere de kısa bir süre sonra vezaret payesi verildiği görülmektedir. Vali tayinlerinde; *bâ-hatt-ı hümayûn ibka*, *bâ-hatt-ı hümayun tevcih*, *mertebe-i vâla-yı vezâretle*, *emr-i hümayun tevcih*, *bâ hatt-ı hümayun ibkâ ve mukarrer kılındı*, *kemakân ibka ve mukarrer kılınmıştır*, *vezir-i müşarun ileyhe ilhaken tevcih*, şeklinde atama şekilleri hususunda bilgiler verilmektedir. Bazen de *Trabzon'da vaki olan ihtilali def'* ve *izale itmek şartıyla*, *memleket-i mezbureye gereği gibi nizam vermek şartıyla*, *Kıfayet mikdarı piyade asker ile Gürcistan'da kışlamak ve nizam-ı Gürcistan'ın sebat ve bekası ve gâilesinin külliyyen def'* ve *levâzımını ibka eylemek*, *Sohom muhafazalığı ile tevcih*, *Faş kal'ası muhafazası şartıyla*, gibi ne tür hizmetlerde bulunacakları da özellikle belirtilmiştir.

1755–1795 yılları arasında *Eyâlet-i Batum nâmu diger Trabzon* adı altında kaydedilen²⁹ Eyâletin idarecilerinin isimleri, önceki görev yerleri, atama tarihleri ve görev süreleri ekli tabloda gösterilmiştir. Bu Tahvil defterine göre, Trabzon / Batum Eyâleti'ne vali tayini olarak 59 tevcihatın yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu vali tevcihatından 21 tanesi ibka yani yeniden görevine atama, görevinde bırakma şeklinde gerçekleşirken 38'i ise tayin suretiyle göreve getirilmişlerdir. Trabzon Eyâleti'ne vali olarak tayin edilenler arasında 59 tevcihattan 23 valinin ismi zikredilmektedir ki, bunlardan 12 kişi müteaddit defalar ibka suretiyle görevlerinde bırakılırken, 11 kişi sadece bir defa valilik görevinde bulunmuşlardır. Vali olarak tayin edilenlerin eski görev yerleri ise; 9 tevcihatta Canik, 5 defa Erzurum, ikişer defa Maraş, Sivas, Diyarbekir, Karaman, Kars ve Şam eyaletleridir.

Vezir Hacı Abdurrahman Paşa zamanında 8 Nisan 1763'te Aydın Sancağı, Paşa'nın tasarrufuna verildiği için Trabzon Eyâleti ile birlikte ismi zikredilmiştir. Canikli Ali Paşa, 5 Eylül 1766'da aynı zamanda Gürcistan taraflarına asker sevk etmek görevi uhdesinde olarak Trabzon Eyâleti valiliğine getirilmişti. Vezir Silahdar Mehmed Paşa'nın 19 Şubat 1772 tarihindeki tayininde aynı zamanda Faş kalesini muhafaza etmek görevi de verilmişti. 22 Nisan 1772'de Çıldır Eyâleti valisi Vezir Süleyman Paşa'ya Trabzon Eyâletinin idaresi de verilerek Çıldır Eyâleti ile birleştirilmişti. Canikli Ali Paşa'nın 3 Aralık 1776'da ibka suretiyle dördüncü defa tayini sırasında Kars ve civarının seraskerliği tevcih

²⁸ BOA. Divân-ı Hümayun Tahvil Defteri 16, s. 175.

²⁹ BOA. Divân-ı Hümayun Tahvil Defteri 16, s. 173–176.

edilirken Erzurum Eyâleti de Trabzon Eyâletine ilhak edilerek Paşa'nın idaresine verilmişti. Yine Canikli Ali Paşa'nın 24 Mayıs 1784'teki ibka suretiyle tevcihi sırasında, Kayseri sancağı da ilhaken kendisine tahsis edilmişti. Erzurum valiliğinden Şam valiliğine ve Hac emirliğine tayin edilen Vezir Battal Seyyid Hüseyin Paşa'nın 5 Aralık 1786 tarihindeki tayini sırasında Trabzon Eyâleti, Kudüs ve Nablus Sancakları da dahil edilerek Paşa'nın idaresine tahsis edilmişti. 15 Ağustos 1791'de Süleyman Paşa'nın valiliği sırasında Trabzon Eyâleti valiliği yanı sıra Sohom kalesi muhafızlığı, 3 Mayıs 1792'de ise Vezir Yusuf Paşa'nın valiliği sırasında da Anapa seraskerliğinin ilave görev olarak verildiği anlaşılmaktadır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon / Batum Eyâletinde görev yapan valilerin isimleri, göreve tayin ve ayrılış tarihleri, atama sıralarına göre şu şekildedir:

Tablo II: Trabzon Valileri Görev Süreleri

Valinin Adı	Tayin Tarihi	Ayrılış Tarihi	Görev Süresi
Vezir Hüseyin Paşa	6 Temmuz 1756	20 Aralık 1756	6 ay
Vezir Abdurrahman Paşa	21 Aralık 1756	1 Mart 1757	2,5 ay
Vezir Zaralı-zâde Mehmed Paşa	2 Mart 1757	6 Mayıs 1757	2 ay
Vezir el-hac İbrahim Paşa	7 Mayıs 1757	19 Kasım 1757	6,5 ay
Vezir Süleyman	20 Kasım 1757	4 Eylül 1759	22 ay
Mısırî Ahmed Paşa	5 Eylül 1759	15 Ekim 1760	40 gün
Vezir Süleyman Paşa	16 Ekim 1760	8 Ekim 1761	1 yıl
Vezir el-hac Abdurrahman Paşa	9 Ekim 1761	7 Mayıs 1763	20 ay
Vezir Mehmed Paşa	8 Mayıs 1763	7 Nisan 1764	11 ay
Vezir Numan Paşa	8 Nisan 1764	31 Ağustos 1764	5 ay
Vezir Abdi Paşa	1 Eylül 1764	5 Haziran 1765	9 ay
Vezir Mehmed Paşa	6 Haziran 1765	17 Haziran 1765	11 gün
Vezir el-hac İbrahim Paşa	18 Haziran 1765	26 Nisan 1766	10,5 ay
Sarı-zâde Mehmed	27 Nisan 1766	4 Eylül 1766	4 ay

Canikli Hacı Ali Bey	5 Eylül 1766	18 Şubat 1772	5,5 yıl
Vezir Silahdar Mehmed Paşa	19 Şubat 1772	21 Nisan 1772	2 ay
Vezir Süleyman Paşa	22 Nisan 1772	13 Aralık 1772	7 ay
Selman Paşa-zâde Seyyid Ahmed Paşa	14 Aralık 1772	5 Aralık 1773	1 yıl
Vezir Canikli Hacı Ali Paşa	6 Aralık 1773	26 Ekim 1778	5 yıl
Vezir Mikdad Ahmed Paşa	27 Ekim 1778	29 Mayıs 1779	7 ay
Vezir Canikli Hacı Ali Paşa	30 Mayıs 1779	29 Eylül 1779	4 ay
Çerkez Hasan Paşa	30 Eylül 1779	14 Nisan 1781	18,5 ay
Darendeli İbrahim Paşa	15 Nisan 1781	15 Temmuz 1781	3 ay
Vezir Canikli Hacı Ali Paşa	16 Temmuz 1781	8 Temmuz 1784	3 yıl
Vezir Mikdad Ahmed Paşa	9 Temmuz 1784	12 Ocak 1785	7 ay
Sadeddin Paşa-zâde Vezir Nasuh Paşa	13 Ocak 1785	27 Eylül 1785	7,5 ay
Şahin-zâde Osman Paşa oğlu Mustafa	28 Eylül 1785	8 Haziran 1786	8 ay
Vezir Battal Seyyid Hüseyin Paşa	9 Haziran 1786	23 Eylül 1787	15 ay
Vezir Mustafa Paşa	23 Eylül 1787	23 Ocak 1788	3,5 ay
Vezir Battal Seyyid Hüseyin Paşa	24 Ocak 1788	15 Ekim 1788	8,5 ay
Vezir Abdullah Paşa	16 Ekim 1788	11 Ağustos 1789	11 ay
Vezir Battal Seyyid Hüseyin Paşa	11 Ağustos 1789	12 Temmuz 1790	11 ay
Vezir Abdullah Paşa	13 Temmuz 1790	14 Ağustos 1791	13 ay
Kuğu-zâde Süleyman Paşa	15 Ağustos 1791	2 Mayıs 1792	8,5 ay
Vezir Yusuf Paşa	3 Mayıs 1792		
Mahmud Tayyar Paşa ³⁰	1797		

³⁰ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1997, s. 48-49.

Görüldüğü üzere Trabzon Eyâletinde valilik yapanlar arasında en kısa süre valilik yapan 11 günlük süre ile Vezir Mehmed Paşa olup en uzun süre görev yapanlar ise Canikli Ali Paşa 14 yıl, ağabeyi Süleyman Paşa 3 ve oğlu Hüseyin Paşa da 3 yıl süre bu görevde kalmışlardır.

Trabzon valiliğinde sonraki tarihlerde; 1795'te Ali Paşa, 1798'te Yusuf Ziya Paşa, 1799'da Canikli Battal Hüseyin Paşa, 1801'de Mahmud Tayyar Paşa ikinci defa, 1805'te Yusuf Paşa ikinci defa valilik görevinde bulunmuş, 1807'de Hacı Salih Paşa, 1810 yılında ise Alaiye mutasarrıfı Çarhacı Hacı Ali Paşa Trabzon valiliğine tayin edilmişlerdi. 1812–1818 yılları arasında Trabzon valiliğinde Hazine-dar-zâde Süleyman Paşa bulunmuştur.³¹

1755–1795 yılları arasında Trabzon Eyâletinde vali olarak görev yapan kişilerin görevleri sırasında çeşitli isyan ve ayaklanmalarla meşgul oldukları tevcihat defterindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.³²

XVIII. yüzyılın başlarında 1710 ile 1725 yılları arasında Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Trabzon'da da Seydi Veyis-oğlu Ömer, Mustafa, Kürt-oğlu İsmail gibi ayandan mütegalibeler türemiştir. Bunlar taraftarları ve eşkıyalarla işbirliği yaparak halka eziyet etmekte ve zorla vergi toplamaktaydılar. Mütegalibe meyilli olan bu tip kimseler müstakil hareket etmekte ve emirleri dinlememekteydiler. Bu tür isyan hareketleri 1740'lı yıllarda Anadolu'nun birçok yerinde görülmeye başlanmıştır.³³

1757 yılı başlarında meydana gelen isyan sırasında, Trabzon valisi Vezir Abdurrahman Paşa'nın etkisiz kalması üzerine 2 Mart 1757'de eski Sivas valisi Vezir Zaralı-zâde Mehmed Paşa “*Trabzon'da vaki' olan ihtilali def' ve izale itmek şartıyla*” tayin edilmişti.³⁴ Ancak Mehmed Paşa'nın da etkisiz kalması üzerine 2 ay sonra 7 Mayıs 1757'de eski Diyarbekir valisi Vezir Hacı İbrahim

³¹ Mehmet Bilgin, “1810 Yılında Rusların Trabzon'u İşgal Girişimi ve Sargana Burnu Çıkartması”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3-5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002, s. 315, 318; Mehmet Beşirli, “XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyân –Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazine-dar-zâde Süleyman Paşa”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3-5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002, s. 330, 337.

³² BOA. *Divân-ı Hümâyün Tahvil Defteri 16*, s. 173–176; Bu dönemdeki isyanlar hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler”, *Trabzon Tarih Sempozyumu (6–8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 327–349.

³³ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara 1994, s. 62–63.

³⁴ “Trabzon'da vaki' olan ihtilali def' ve izale itmek şartıyla eyâlet-i mezbûre sabıkâ Sivas valisi vezir-i mükerrer Zaralı-zâde Mehmed Paşa hazretlerine bâ-hatt-ı hümâyün tevcih 10 C. 1170” BOA. *Divân-ı Hümâyün Tahvil Defteri 16*, s. 173.

Paşa yine Trabzon'daki isyanı bastırmak şartıyla vali atanmıştı. Bu isyana Trabzon ve civarındaki yeniçeri taifesi de katıldığından isyan büyük boyutlara ulaşmıştı. Tevcihat defterinde, “*Bundan mukaddemce Trabzon ve havalisinde olan yeniçeri taifesinin şekâvet ve şerleri ferce bulub birbirleriyle muharebe ve cidâl ve ihtilal etmeleriyle*” şeklinde kaydedilmişti. Bu isyanı bastırmak için Diyarbakır valisi Vezir Hacı İbrahim Paşa vali olarak tayin edilmişti. Nitekim Paşa, “*taife-i mezbûreyi tertib ve kuşmal eyleyüb memleket-i mezbûreye gereği gibi nizam vermek şartıyla Trabzon Eyâleti bâ hatt-ı hümâyun müşarun ileyhe tevcih.*” olduğu belirtilmekteydi.³⁵ İbrahim Paşa'nın da muvaffak olamaması üzerine 6,5 ay sonra yerine Canik muhassılı Süleyman, önce Anadolu Beylerbeyliği payesiyle 20 Kasım 1757'de Trabzon valiliğine tayin edilmiş, 24 Şubat 1759'da da kendisine vezirlik payesi verilerek ibka edilmiş ve 22 ay süre ile bu görevini sürdürmüştü.

Canik muhassılı olan Vezir Süleyman Paşa, Canikli Ali Paşa'nın ağabeyi olup Canik mukataası sebebiyle aralarında bir rekabet ve anlaşmazlık vardı. Bu durum 1762'de isyan eden Gürcistan emirlerinden Açıkbaş Solomon üzerine yapılan seferler sırasında ortaya çıkmış ve birbirlerini zaafa düşürmek için türlü oyunlar oynamışlardı.³⁶ Buna rağmen Canikli Hacı Ali Bey, başlangıçta 4 Eylül 1759'a kadar Trabzon valiliğinde bulunan ağabeyi Vezir Süleyman Paşa'ya, bölgede türeyen mütegalibe taifesini etkisiz hale getirmesinde yardımcı olmuştu.³⁷ Sonradan Musul valiliğine tayin edilen Süleyman Paşa, yeniden Trabzon valiliğine tayin edilmiş ancak mütegalibeye karşı etkisiz kalması üzerine yerine, eski Karaman valisi Vezir Hacı Abdurrahman Paşa, 9 Ekim 1761'de Trabzon valiliğine tayin edilmiş ve kendisinden Trabzon Eyâletinde etkili olan asilerin bertaraf edilip *raiyeti emniyet* altına almak üzere gayret etmesi emredilmişti.³⁸

Trabzon Eyâletini en uzun süre idare eden ve bölgede büyük bir nüfuz sahibi olan Canikli Ali Paşa'nın ne zaman valiliğe tayin edildiği hususunda araştırmacılar arasında ihtilaf vardır. Yücel Özkaya ve Özcan Mert, Aralık 1773'te Canikli Ali Paşa'nın malikâne suretiyle Trabzon Eyâletine tayin edildiğini

³⁵ BOA. Divân-ı Hümâyun Tahvil Defteri 16, s. 173.

³⁶ Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Tokyo 1976, s. 25–26.

³⁷ Karagöz, Vezir Süleyman Paşa'nın 1758'e kadar 3 yıl Trabzon valiliği görevini yaptığını belirtmektedir. Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003, s. 11. Aslında Süleyman Paşa 20 Kasım 1757'den 4 Eylül 1759'a kadar yani 22 ay ve 16 Ekim 1760'tan 8 Ekim 1761'e kadar 1 yıl olmak üzere toplam 34 ay süre ile bu görevi sürdürmüştür. Tablo II.

³⁸ BOA. Divân-ı Hümâyun Tahvil Defteri 16, s. 174.

belirtirlerken, bu konuda bir çalışma yapmış olan Rıza Karagöz, 1770 yılının ilk aylarında tayin edildiğini ifade etmektedir.³⁹

Canikli Hacı Ali Bey, tevcihat defterindeki kayda göre; “*Kıfayet mikdarı piyade asker ile Gürcistan’da kışlamak ve nizam-ı Gürcistan’ın sebat ve bekası ve gairesinin külliye def’ ve levâzımını ibka eylemek seferler vuku’unda kırk bin kuruş seferiyesini ve vakt-ı hâzırda yigirmi bin kuruş hazinesini canib-i mirîye edâ ve teslim eylemek şartıyla müceddeden baş muhasebede mirî mukataaya kayd olunub Eyâlet-i mezbure bilâ mu’accele Canik muhassılı Hacı Ali Beğ seksen senesi Muharremi itibariyle ber-vech-i mâlikâne tevcih-i için baş defterdar İbrahim Sarım Efendi i’lâmı ve mucibince me’uriyeti için beğlik ? tarafından emr-i şerif tahrir ve verilen ‘alem ve haber-i kâime hıfz olunmuşdur. Evâhir-i Ra 1180” şeklinde tayin edildiği belirtilmektedir.⁴⁰ Bu kayıta da görüldüğü üzere, Canikli Hacı Ali Bey’in, askeriyle birlikte Gürcistan’da kışlayıp bölgenin sulh ve sükûna kavuşmasını sağlaması, sefer sırasında 20.000 kuruş parayı devlete teslim etmesi şart koşulmuştu. Bunun için de baş muhasebe kalemine kayıt olunup Muharrem 1180 / Haziran 1766 tarihinde ber-vech-i malikâne⁴¹ tevcih edilmesi için baş defterdar İbrahim Efendi tarafından i’lam verilmişti. Defterde ise Hacı Ali Bey’in tayin tarihi, Evâhir-i Ra. 1180 / 5 Eylül 1766 olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla Canikli Hacı Ali Bey araştırmacıların belirttikleri tarihten 4 yıl önce Trabzon mutasarrıflığına tayin edilmiştir. 1768–74 Osmanlı-Rus harbi arifesinde gerçekleşen bu tayin ile Osmanlı Devleti, ilerde çeşitli problemlere neden olacak Gürcistan taraflarını emniyet altına almayı planlamıştı.*

Hacı Ali Bey’in bu ilk Trabzon valiliği 5 Eylül 1766’dan 18 Şubat 1772’ye kadar yaklaşık 5,5 yıl sürmüştür. Bu sırada vezirlik payesi de verilen Vezir Canikli Hacı Ali Paşa’nın yerine, 19 Şubat 1772’de eski Ağrıboz ve Karlı-ili Sancakları mutasarrıfı Vezir Silahdar Mehmed Paşa getirilmiştir. Mehmed Paşa’ya “*acele ile varub Faş kal’asına külliyetli mikdarda asker sevk idüb ol câniblerin hıfz ve hırsatine bezl-i makdûr eylemek*” üzere tayin edildiği emredilmişti.⁴² Ancak Silahdar Mehmed Paşa bu görevinde etkili olamadığından 2 ay sonra azledilip yerine 22 Nisan 1772’de Vezir Süleyman Paşa tayin edilip

³⁹ Yücel Özkaya, “Canikli Ali Paşa”, *Belleten*, sayı 144, Ankara 1972, s. 485; Özcan Mert, “Canikli Ali Paşa Ailesi”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA.) VII*, s. 151; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 17.

⁴⁰ BOA. *Divân-ı Hümayun Tahvil Defteri* 16, s. 173.

⁴¹ Malikâne; 1695 vergi reformundan sonra bir bölgenin mukataa gelirlerinin bazen kayd-ı hayat şartıyla bir kimseye verilmesi sistemi. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 99–117.

⁴² BOA. *Divân-ı Hümayun Tahvil Defteri* 16, s. 173.

Çıldır Eyâleti de ilhak edilerek onun idaresine verilmişti. Süleyman Paşa'nın 7 aylık görevinden sonra Trabzon valiliğine bu defa eski Adana valisi ve Niğde muhafızı Selman Paşa-zâde Ahmed Paşa getirilmiş ve bir yıl görevde kalmıştır. Ahmed Paşa'dan sonra 6 Aralık 1773 tarihinde Vezir Canikli Hacı Ali Paşa, ikinci defa Trabzon valiliğine getirilmiştir. Bu ikinci valiliği de 26 Ekim 1778 yılına kadar yaklaşık 5 yıl devam etmişti.

Osmanlı-Rus harpleri sırasında Trabzon valiliği yanında Kırım seraskerliği görevlerini de yürüten Ali Paşa, 1773 yılı içerisinde Trabzon ve civarında etkili olan Kalcıoğlu Ömer'in emre muhalif hareket edip isyan etmesi üzerine bazı tedbirler almış ve kendisinin Kırım'da olması sebebiyle bu görevleri Trabzon'da bıraktığı mütesellim Mehmed'e havale etmişti. Hatta bu isyan sırasında tahrip olan Beylerbeyi Sarayı'nın da tamirini emretmişti.⁴³ Canikli Ali Paşa, Trabzon valiliğine 1774, 1775 ve 1776 yıllarında üç defa ibka suretiyle tekrar tayin edildikten sonra 3 Aralık 1776'da Kars tarafları seraskerliğine tayin edilirken, Erzurum Eyâleti de ilhak edilerek idaresine verilmişti.⁴⁴ Rusya'nın yeniden harekâta karar vermesi, anlaşma görüşmelerinin neticesiz kalması sonrasında 1776-77 yıllarından itibaren sınırlarda teşkil edilen seraskerliklere hükümler gönderilmişti. Bunlar içerisinde Canikli Ali Paşa da bulunmakta olup harekâtın kilit isimlerinden birisi olarak kabul ediliyordu.⁴⁵

Canikli Ali Paşa'nın sefer münasebetiyle meşguliyeti dolayısıyla, 27 Ekim 1778'de yerine eski Sivas valisi oğlu Mikdad Ahmed Paşa getirilmiş ve Ali Paşa'nın üzerinde de Erzurum Eyâleti kalmıştır. Fakat 7 ay sonra 30 Mayıs 1779'da Canikli Ali Paşa, yeniden Trabzon valiliğine tayin edilmiştir. Ali Paşa'nın valilik görevi 4 ay sürmüştü ve yerine 30 Eylül 1779'da eski Köstendil muhafızı Çerkez Hasan Paşa getirilmiştir.⁴⁶

Hasan Paşa'nın Trabzon valiliği sırasında, Kırım seferine gitmek istemeyen Canikli Ali Paşa'nın emre muhalefet edip, hasmı olan Çapanoğlu Mustafa Bey üzerine harekete geçmesi, nasihatlere rağmen isyankâr tavır takınıp devlet merkezine tehdit dolu yazılar göndermesi, Eyâletinde haksız yere zulümde

⁴³ Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 21, 38; Kenan İnan, "Trabzon'da İhtida Olayları (1648-1656)", *Trabzon Tarih Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 255.

⁴⁴ BOA. *Divân-ı Hümâyün Tahvil Defteri 16*, s. 173; Ali Paşa'nın faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 45-51.

⁴⁵ Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi; Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 174.

⁴⁶ BOA. *Divân-ı Hümâyün Tahvil Defteri 16*, s. 173-174; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 91; Özcan Tatar, "1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşında Trabzon ve Çevresinin Yeri ve Önemi", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3-5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002, s. 205.

bulunması üzerine 17 Ekim 1779'da yapılan divan toplantısı neticesinde azline ve idamına karar verilmiş, Vezirlik payesi kaldırılarak üzerindeki mukataa ve iltizamlar başkalarına devredilmiş, Erzurum valisi oğlu Mikdad Paşa da azledilmişti.⁴⁷

Çerkez Hasan Paşa, 30 Eylül 1779'dan 14 Nisan 1781'e kadar devam eden 18,5 aylık valiliği süresince⁴⁸ asi olan Canikli Ali Paşa'nın bölgedeki taraftarlarının çıkarması muhtemel bir isyanı önlemekle uğraşmıştı. Canik'teki olayların bertaraf edilmesi için Çapanoğlu'na yardım etmesi hususunda Çerkez Hasan Paşa'ya emir gönderilmişti. Canik taraflarında karışıklıklar çıkaran Firarî Ali Paşa, adamları vasıtasıyla Trabzon'da da etkili olmak istemiş ve bu sebeple devlet, vali Hasan Paşa'nın Trabzon'da kalıp buna mani olmasını emretmişti.⁴⁹

Hasan Paşa'dan sonra valiliğe, 15 Nisan 1781'de eski Sivas valisi Darendeli İbrahim Paşa getirilmişti.⁵⁰ Yaklaşık üç ay süre ile bu görevde kalan İbrahim Paşa'nın valiliği sırasında Ali Paşa affedilip tekrar vezirlik payesi verilmişti. Ali Paşa, 1781'de İstanbul'a mektup göndererek yaptığı hatadan dolayı affını, Trabzon Eyâletinin kendisine, Erzurum Eyâletinin de oğlu Mikdad Ahmed Paşa'ya verilmesini istemiş bu istekleri devlet tarafından kabul edilmişti.⁵¹

Canikli Ali Paşa, 16 Temmuz 1781'de yeniden Trabzon valiliğine tayin edildi. Ali Paşa'nın bu son Trabzon valiliği 1782'de ibka, 1783'te hatt-ı hümayun ile ibka ve 1784'de Kayseri sancağı da ilhak edilerek ibka olmak üzere 8 Temmuz 1784'e kadar 3 yıl daha sürdü.⁵² Erzurum valiliğine tayin edilen Ali Paşa, 26 Haziran 1785'te 65 yaşında iken vebadan öldü.⁵³

Ali Paşa'nın yerine Trabzon valiliğine 9 Temmuz 1784'te oğlu Mikdad Ahmed Paşa getirildi. Onun bu görevi 12 Ocak 1785'e kadar 7 ay sürmüş ve yerine eski Diyarbekir valisi Sadeddin Paşa-zâde Nasuh Paşa tayin edilmişti. Yaklaşık 7,5 ay bu görevde kaldıktan sonra beylerbeyi payesinde olan Şahinzâde Osman Paşa-oğlu Mustafa Bey, 28 Eylül 1785'te Trabzon valiliğine getirilmişti. 8 ay bu görevde kaldıktan sonra 9 Haziran 1786'da Canikli Ali Paşa'nın büyük oğlu olup babasının ölümünden sonra Erzurum valisi olan Vezir

⁴⁷ Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 90-99; Özkaya, *Âyânlık*, s. 137.

⁴⁸ BOA. *Divân-ı Hümayun Tahvil Defteri 16*, s. 173-174.

⁴⁹ Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 106-107.

⁵⁰ BOA. *Divân-ı Hümayun Tahvil Defteri 16*, s. 173.

⁵¹ Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 124.

⁵² BOA. *Divân-ı Hümayun Tahvil Defteri 16*, s. 173; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 126-127.

⁵³ Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 140.

Battal Seyyid Hüseyin Paşa atanmış, böylece Trabzon valiliğinde Canikli Ali Paşa hanedanının etkisi yeniden başlamıştı.

Battal Hüseyin Paşa, 1786'da Şam valiliği de uhdesinde olarak hac emirliğine, Kudüs ve Nablus Sancakları muhafazasına tayin edilip ibka olunmuştu. Hüseyin Paşa, Trabzon valiliğini çeşitli aralıklarla 13 Temmuz 1790 yılına kadar devam ettirmiş ve yaklaşık 3 yıl bu görevi sürdürmüştür.⁵⁴

İncelediğimiz dönem içerisinde Canikli Ali Paşa hanedanının Trabzon Eyâletini idare etmek hususunda çok istekli davrandığı ve 1755'ten 1795 yılına kadar olan sürede 3 yıl Süleyman Paşa, 14 yıl Canikli Ali Paşa, 1,5 yıl Mikdad Ahmed Paşa ve 3 yıl Battal Seyyid Hüseyin Paşa olmak üzere, Canikli hanedanı 40 yıllık süre içinde Trabzon Eyâletini toplam olarak 21,5 yıl idare ettikleri görülmektedir. Bu da devletin bu dönemde önemli bir zafiyet içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

Batum Sancağı

Batum ve civarının Osmanlılar tarafından fethiyle başlayan İslamlaşma hareketi, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti idaresinde büyük ve tahkim edilmiş bir kalesi bulunan Batum şehri, Kafkasya üzerinden yapılan esir ticareti için önemli bir limandı. XVIII. yüzyılın başlarında Batum kalesinin korunması için ortalama 200–300 civarında yeniçeri bulunduğu gibi Batum ve Gönnye sahilleri ile Abaza ve Megrel gemilerinin korunması için de küçük gemiler görevlendirilmişti.⁵⁵

Eyâlete XVII. yüzyılın başlarından itibaren ismini veren ve zaman zaman Trabzon ile birlikte Paşa sancağı olarak ismi geçen Batum Sancağı, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yurtluk ocaklık olarak tasarruf edilmeye başlanmıştır.

Tevcihat defterindeki kayıtlara göre 19 Ağustos 1746 tarihinde Süleyman'a yurtluk ve ocaklık üzere tevcih edildiği belirtilmektedir. Batum sancağını yurtluk-ocaklık üzere tasarruf eden beylere, Faş kalesini muhafaza etmeleri şart koşulmuştu. Ayrıca Batum kalesinde bulunan yeniçerilerin mevaciblerinin ödenmesi konusunda ihtilaf çıktığı ve bundan dolayı Sancak beyi olarak atanacak kişilerden kale görevlilerinin mevaciblerinin kendi gelirleri olan yurtluk-ocaklık sisteminden ödemeleri için adeta şart koşulmuştu. Bununla ilgili olarak defterde; "*Batum kal'ası neferatından mevaciblerine ocaklık olarak dört yüz otuz buçuk*

⁵⁴ BOA. Divân-ı Hümayun Tahvil Defteri 16, s. 173.

⁵⁵ İdris Bostan, "Batum", DİA. V, s. 210.

kuruş beher sene neferata eda ve teslim eylemek şartıyla liva-i mezbur yurtluk ve ocaklık olarak' şeklinde kaydedilmiştir.⁵⁶

Batum sancağını yurtluk-ocaklık üzere tasarruf eden Süleyman'ın haleflerinin beylik yaptıkları sırada, bazen eşkıyanın bertaraf edilmelerinde etkili rol oynamalarına rağmen bazen de kendileri kargaşalık çıkaranlarla işbirliği içerisine girmişlerdir. Nitekim Batum Sancağını mutasarrıfı Mehmed, 23 Mart 1784'te eşkıyalık faaliyetinde bulunanlarla işbirliği yaptıktan sonra kapıcıbaşlarından Şaban'ın baba ve kardeşlerini haksız yere öldürtüp mallarını gasbetmesi üzerine azledilip yine hanedandan olan Mehmed b. Mehmed'e yurtluk-ocaklık olarak tahsis edilmişti. Ancak Mehmed, yaklaşık bir yıl bu görevde kaldıktan sonra önceki mutasarrıf Mehmed'in haksızlığa uğradığı şeklinde bir kanaatin ortaya çıkması ve Batum kadısı Mustafa Efendi'nin bu konudaki arzı üzerine Faş kalesini muhafaza eylemek ve Batum kalesindeki askerlerin mevaciblerini ödemek şartıyla Mehmed'e yeniden 10 Eylül 1785 tarihinde tevcih edilmişti. Bundan sonra, Mehmed'in oğulları, Yusuf, Sefer, Mehmed Emin, Abdülhamid ve Hüseyin'e tevcihatlar yapılmış, bazen müşterek bazen de ayrı olarak 1850 yılına kadar Batum sancağını idare etmişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki devlet, bölgede istikrarı sağlamakta zorlandığından meseleyi mahallinde halletmeye çalışmış ve adı çeşitli yolsuzluklara karışanları yeniden tayin etmek zorunda kalmıştır. Tevcihat defterindeki kayıtlara göre, 1746–1849 yılları arasında Batum sancağını tasarruf eden sancakbeylerinin isimleri, tayin ve azil tarihleri şu şekildedir:

Tablo III: Batum Sancağı

Görevlinin Adı	Tayin Tarihi	Açıklama
Süleyman	Gurre-i Ş. 1159/ 19 Ağustos 1746	Batum sancağı mutasarrıfı Ali'nin fevti üzerine önceki şartlar üzere yurtluk ve ocaklık tevcih
Salih	Gurre-i R. 1179 / 17 Eylül 1765	Babası Süleyman'ın ölümü üzerine Faş kalesi muhafazası şartıyla Batum kalesindeki neferatın mevacibleri karşılığı olan 430,5 kuruşu her yıl ödemek şartıyla yurtluk ve ocaklık olarak tevcih.
Mehmed	7 Ca. 1179/ 27 Ekim	Salih'in ölümü üzerine kardeşi Mehmed'e yurtluk ve ocaklık olarak tevcih

⁵⁶ BOA. Divân-ı Hümâyün Tahvil Defteri 16, s. 175.

	1765	
Mehemmed b. Mehmed	27 R. 1198/ 23 Mart 1784	Batum sancağı mutasarrıfı Mehmed'in eşkıya ile işbirliği yapıp kapıcıbaşılardan Şaban'ın baba ve kardeşlerini haksız yere öldürüp malların gasp etmesi üzerine Mehmed b. Mehmed'e Faş kalesini muhafaza ile Batum kalesindeki neferatın mevacibleri olan 430,5 kuruşu her yıl ödemek şartıyla yurtluk ve ocaklık olarak tevcih.
Mehemmed b. Mehmed	6 L. 1198/ 23 Ağustos 1784	Berat verilmiştir.
Mehmed	6 Za. 1199/ 10 Eylül 1785	Mehmed'in azledilmesinden sonra ona haksızlık edildiği şeklinde halkın talebi, Batum sancağı mutasarrıflığının mahlul olması ve Batum kadısı Mustafa Efendi'nin de arzı üzerine Faş kalesini muhafaza eylemek ve Batum kalesindeki neferatın mevacibleri olan 430,5 kuruşu her yıl ödemek şartıyla yurtluk ve ocaklık olarak tevcih.
Yusuf ve Sefer Mehmed	25 Ca. 1249/ 8 Ekim 1833	Batum sancağı mutasarrıfı Mehmed'in oğulları olup Trabzon valisi Vezir Osman Paşa'nın arzı üzerine yurtluk ve ocaklık olarak tevcih
Mehmed Emin	22 Za. 1265/ 10 Kasım 1849	Yusuf'un oğlu, yurtluk-ocaklık
Abdülhamid ve Hüseyin	21 B. 1265/ 13 Haziran 1849	Mehmed'in oğulları, yurtluk, ocaklık

Gönye Sancağı

Eyâlete bağlı sancak olarak zikredilen Gönye, Osmanlı Devleti idaresine girdikten sonra başlangıçta Batum Sancakbeylerinin ikamet ettikleri önemli bir kale idi. Bu sebeple, başlangıçta Batum Sancakbeyleri aynı zamanda Gönye Sancakbeyi olarak da anılmaktaydı. 1566 tarihinde Batum sancağına Gonia kalesi, Arhave ve Atina nahiyeleri bağlı idi. Kalenin öneminden dolayı zaman zaman Trabzon valileri de, XVI. yüzyılda bir süre burada ikamet etmişlerdir.⁵⁷

⁵⁷ Aydın, *Erzurum*, s. 259.

Gönye ilk defa 1631–32 tarihli idari taksimat defterinde, arkasından da Evliya Çelebi Seyahat-nâmesi'nde Batum/Trabzon Eyâletine bağlı bir sancak olarak kaydedilmiştir. Sonraki kayıtlarda Eyâletin asıl sancakları arasında Gönye ismi de zikredilmiştir.

Tevcihat defterinde, 1756–1792 yıllarına ait Gönye sancağının idarecilerinin isimleri ve bunların tayin edilmeleri ile ilgili bilgiler zikredilmiştir. Sancakbeyi olarak tayin edilen kimseler, *Liva-i mezbure Faş kal'ası muhafazası şartıyla*, şeklinde atanmaktaydılar. Bilindiği üzere Faş, Batum'un kuzeyinde bugünkü Poti'nin eski adı idi. 1569–1585 yılları arasında Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı bir Sancak olarak kaydedilmiştir. 1585 yılında ise Batum sancağına ilhak edildiği belirtilmektedir.⁵⁸ Sonraki yıllarda müstakil Sancak olarak kaydedilmiş iken incelediğimiz XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Gönye Sancakbeylerinin muhafazasına bırakılmış önemli bir kale idi.

Tevcihat defterinde yer alan kayıtlara göre, 1756–1792 yıllarına ait Gönye sancağı (Ek tablo II) Abaza Mehmed tarafından, 6 Temmuz 1756'dan 8 Nisan 1764'e kadar aralıksız olarak 8 yıl idare edilmiştir. Arkasından Yusuf Bey, Silahdar İbrahim Paşa ve Vezir Seyyid Numan Paşa tarafından idare edilen Gönye sancağı, 1771'den 1775'e kadar Abaza Mehmed'in oğlu Mehmed Paşa'nın idaresi altında kalmıştır. Mehmed Paşa, bir yıllık bir aradan sonra sancağı 1786'ya kadar çeşitli aralıklarla bir süre daha idare etmiştir. Dolayısıyla Gönye Sancağı ile ilgili 1756'dan 1792'ye kadar olan toplam 36 yıllık süre içerisinde, Abaza Mehmed sancağı 8 yıl, oğlu Mehmed Paşa ise 9 yıl yönetmiştir. Bunlardan başka dikkati çeken idareciler ise, Acaralı Şakir oğlu Ali, Vezir Halil Paşa ve Mustafa Paşa'dır.

Keçiler İskelesi Sancağı

Bu sancağın yeri hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Daha önceki kayıtlarda sancak olarak belirtilmemiş iken, 1755–1795 tarihli tevcihat defterinde sancak olarak kaydedilmiştir.⁵⁹ Ancak bu sancak ile ilgili tek kayıt 22 Temmuz 1740'ta Mustafa adlı bir sancakbeyine tahsis edildiği ile ilgili bir tayin kayıdır. Sonraki kayıtlarda tesadüf edilmemesi, sancaklık statüsünün kaldırılmış olduğunu göstermektedir.

Sonuç; Osmanlı Devleti ricalinin XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli mütegalibe ve âyânın baskısı ve isyanı ile uğraşması, bunların isyanının bastırılmasında güçlük çekilmesi ve 1768'den itibaren başlayan

⁵⁸ Aydın, *Erzurum*, s. 296.

⁵⁹ "Liva-i mezbure Mustafa dame ikbaluhuya tevcih 29 Ca 1153", *BOA. Divân-ı Hümâyün Tahvil Defteri* 16, s. 175.

Osmanlı-Rus harpleri dolayısıyla büyük bir çıkmaza girdiği anlaşılmaktadır. Nitekim devlete isyan eden valilerin affedilip tekrar eski görevlerine tayin edilmeleri, bunlara hiçbir cezaî işlemin uygulanamaması bu tür mütegalibenin daha cesaretle hareket edip halka zulmetmesine ve haksız yere vergi talebinde bulunmasına neden olmuştur. Bu da devletin idareye tam olarak hakim olamamasına neden olmuştur. Devlet idarecileri bir taraftan asilerle uğraşırken bir taraftan da Rusya ile devam eden harp ile meşgul olmuş bu da çeşitli suiistimalleri beraberinde getirmiştir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Divân-ı Hümâyûn Tahvil Defteri 16.

Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osmân Der Hülâsâ-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280.

Evliya Çelebi. b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 2. Kitap*, haz. Z. Kurşun, S.A. Kahraman, Y. Dağlı, İstanbul 1999.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul 1992.

ALBAYRAK, Hüseyin, *Fetihten Kanunî'ye Trabzon: İdarî Yapılanma ve Trabzon Valileri (1461-1566)*, Trabzon 1999.

AŞAN, M. Beşir, "Batı Anadolu Türk Beyliklerinin Trabzon İle Olan İlişkileri", *Trabzon Tarih Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999.

AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998.

BAŞAR, Fehameddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara 1997.

BEŞİRLİ, Mehmet, "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyân – Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedar-zâde Süleyman Paşa", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3-5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002.

BİLGİN, Mehmet, "1810 Yılında Rusların Trabzon'u İşgal Girişimi ve Sargana Burnu Çıkartması", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3-5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002.

_____, "Trabzon'un Fethi ve İskân Politikası", *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Ankara 2001.

BOSTAN, İdris, "Batum", *DİA. V.*

BOSTAN, M. Hanefi, "XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskan Hareketleri", *Trabzon Tarih Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999.

_____, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002.

- DAĞLI, Yücel, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde Trabzon”, *Trabzon Tarih Sempozyumu (6–8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999.
- EMECEN, Feridun M., “Trabzon Eyâletinin Batı Sınırları”, *Trabzon Tarih Sempozyumu (6–8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999.
- ERTAŞ, M. Yaşar, “Osmanlı Devleti’nde Trabzon-Erzurum Güzergahına Alternatif Yol Oluşturma Teşebbüsleri (1744–1746)”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3–5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi*, Yay. İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara 2001.
- GÜL, Muammer, “XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu Türkleri İle Trabzon Rum Devleti Arasında İlişkiler: Trabzon ve Çevresinin Fethi”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3-5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002.
- GÜLER, İbrahim, “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler”, *Trabzon Tarih Sempozyumu (6–8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999.
- İNAN, Kenan, “Trabzon’da İhtida Olayları (1648–1656)”, *Trabzon Tarih Sempozyumu (6–8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999.
- _____, “Trabzon’un Fethi”, *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi*, Ankara 2001.
- _____, “Trabzon’un Fethi”, *Trabzon Tarih Sempozyumu (6–8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999.
- KARAGÖZ, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003.
- KILIÇ, Orhan, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyâletinin İdarî Taksimâtı ve Tevcihâtı”, *Trabzon Tarih Sempozyumu (6–8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999.
- _____, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdarî Taksimâtı; Eyâlet ve Sancak Tevcihâtı*, Elazığ 1997.
- KILIÇ, Remzi, “Trabzon Valisi Şehzade Selim ve Faaliyetleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3–5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002.

- KONUKÇU, Enver, “Trabzon Valisi Şehzade Selim’in Akkoyunlu Ülkesindeki Faaliyetleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3-5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002.
- LOWRY, Heath W., “Osmanlı Fethinin Ardından Trabzon Şehri” *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi*, Ankara 2001.
- _____, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)*, çev. Demet ve Heath Lowry, İstanbul 1998.
- MERT, Özcan, “Canikli Ali Paşa Ailesi”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi(DİA.) VII.*
- MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990.
- _____, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975.
- NAGATA, Yuzo, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Tokyo 1976.
- _____, *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1997.
- ÖZKAYA, Yücel, “Canikli Ali Paşa”, *Bellekten*, sayı 144, Ankara 1972.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara 1994.
- ÖZSAİT, Mehmet, “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, *Trabzon Tarih Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999.
- SARICAOĞLU, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi; Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001.
- ŞAHİN, İlhan, “Osmanlı-Akkoyunlu Nüfuz Mücadelesinde Trabzon”, *Trabzon Tarih Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999.
- TATAR, Özcan, “1787-1792Osmanlı-Rus Savaşında Trabzon ve Çevresinin Yeri ve Önemi”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3-5 Mayıs 2001, Trabzon)*, Trabzon 2002.
- TEKİNDAĞ, M.C. Şehabeddin, “Trabzon”, *İslâm Ansiklopedisi (İA.) XII/1.*
- TURAN, Şerafettin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimâtı (1041/ 1631-32 Tarihli Bir İdarî Taksimât Defteri)”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963.
- USTA, Veysel, *Anabasis’ten Atatürk’e Seyahatnamelerde Trabzon*, Trabzon 1999.

Ekler

Tablo I: Trabzon / Batum Eyâleti Valileri

Valinin Adı	Tayin Edildiği Tarih	Açıklama
Vezir Hüseyin Paşa	8 L. 1169 / 6 Temmuz 1756	Abdülcelil-zâde, İbka
Vezir Abdurrahman Paşa	28 Ra. 1170 / 21 Aralık 1756	Sâbık Maraş Valisi mutasarrıf
Vezir Zaralı-zâde Mehmed Paşa	10 C. 1170/ 2 Mart 1757	Sâbık Sivas valisi, Trabzon'daki isyanı bastırmak şartıyla
Vezir el-hac İbrahim Paşa	17 Ş. 1170/ 7 Mayıs 1757	Sâbık Diyarbekir valisi, Trabzon'daki isyanı bastırmak üzere tayin
Süleyman	8 Ra. 1171/ 20 Kasım 1757	Canik muhassılı, Anadolu Beylerbeyi payesiyle
Süleyman	4 L. 1171 / 11 Haziran 1758	İbka
Vezir Süleyman	26 C. 1172/ 24 Şubat 1759	Vezirlik payesiyle ibka
Mısırlı Ahmed Paşa	12 M. 11723 / 5 Eylül 1759	Sâbık Maraş valisi
Vezir Süleyman Paşa	6 Ra. 1174 / 16 Ekim 1760	Sâbık Musul Valisi
Vezir Süleyman Paşa	10 L. 1174/ 16 Mayıs 1761	İbka
Vezir el-hac Abdurrahman Paşa	10 Ra. 1175/ 9 Ekim 1761	Sâbık Karaman valisi, Trabzon'da devam eden şekavete son vermek ve reayayı emniyet altına almak şartıyla.
Vezir el-hac Abdurrahman P.	5 L. 1175/ 29 Nisan 1762	İbka
Vezir el-hac Abdurrahman P.	24 N. 1176 / 8 Nisan 1763	İbka, Aydın sancağı da ilhaken
Vezir el-hac Abdurrahman P.	10 L. 1176/ 24 Nisan 1763	İbka
Vezir Mehmed Paşa	26 L. 1176/ 8 Mayıs 1763	Sâbık Erzurum valisi
Vezir Numan Paşa	6 L. 1177/ 8 Nisan 1764	Sâbık İç-il ve Alaiye mutasarrıfı
Vezir Abdi Paşa	4 Ra. 1178/ 1 Eylül 1764	Sâbık Kilis ve A'zaz San. mutasarrıfı
Vezir Mehmed Paşa	17 M. 1179 / 6 Haziran 1765	Sâbık Kars muhafızı

Vezir el-hac İbrahim Paşa	27 M. 1179/18 Haziran 1765	Sâbık Erzurum valisi
Vezir el-hac İbrahim Paşa	6 L. 1179/ 13 Mart 1766	İbka
Sarı-zâde Mehmed	17 Za.1179/ 27 Nisan 1766	Sâbık Şehri-zor valisi
Hacı Ali Bey	Evahir-i Ra. 1180 / 5 Eylül 1766	Canik muhassılı, Gürcistan taraflarına asker sevk etmek ve bölgeyi kontrol altına almak üzere
Vezir Silahdar Mehmed Paşa	15 Za 1185/ 19 Şubat 1772	Sâbık Ağrıboz ve Karlı-ili Sancakları mutasarrıfı, Faş kalesinin emniyet altına almak üzere
Vezir Süleyman Paşa	19 M. 1186/ 22 Nisan 1772	Çıldır Eyâletine ilhaken
Selman Paşa-zâde Seyyid Ahmed Paşa	19 N. 1186/ 14 Aralık 1772	Sâbık Adana valisi ve Niğde muhafızı
Vezir el-hac Ali Paşa	21 N. 1187/ 6 Aralık 1773	Canik muhafızı
Vezir el-hac Ali Paşa	8 B.1188/ 14 Eylül 1774	İbka
Vezir el-hac Ali Paşa	6 L. 1189/ 30 Kasım 1775	İbka
Vezir el-hac Ali Paşa	7 L. 1190/ 19 Kasım 1776	İbka
Vezir el-hac Ali Paşa	21 L. 1190/ 3 Aralık 1776	Kars ve canibi ser-askerliği ile Erzurum Eyâleti ilhaken tevcih
Vezir el-hac Ali Paşa	7 L. 1191/ 8 Kasım 1777	İbka
Vezir Mikdad Ahmed Paşa	5 L. 1192/ 27 Ekim 1778	Sâbık Sivas valisi
Vezir el-hac Ali Paşa	14 Ca. 1193/ 30 Mayıs 1779	Sâbık Erzurum valisi
Çerkez Hasan Paşa	20 N. 1193/ 30 Eylül 1779	Sâbık Köstendil muhafızı
Darendeli İbrahim Paşa	26 R. 1195/ 15 Nisan 1781	Sâbık Sivas valisi
Vezir Canikli el-hac Ali Paşa	24 B.1195/ 16 Temmuz 1781	Tevcih
Vezir Canikli el-hac Ali Paşa	4 L. 1196/ 12 Eylül 1782	İbka
Vezir Canikli el-hac Ali Paşa	7 L. 1197/ 5 Eylül 1783	Hatt-ı hümayun ile ibka
Vezir Canikli el-hac Ali Paşa	4 B. 1198/ 24 Mayıs 1784	Kayseri sancağı da ilhaken ibka

Vezir Mikdad Ahmed Paşa	22 N. 1198/ 9 Temmuz 1784	Sâbık Karaman valisi
Sadeddin Paşa-zâde Vezir Nasuh Paşa	2 Ra. 1199/ 13 Ocak 1785	Sâbık Diyarbekir valisi
Sadeddin Paşa-zâde Vezir Nasuh Paşa	3 L. 1199/ 9 Temmuz 1785	İbka
Şahin-zâde Osman Paşa oğlu Mustafa	24 Za. 1199 / 28 Eylül 1785	Beylerbeyi
Vezir Battal Seyyid Hüseyin P	11 Ş. 1200/ 9 Haziran 1786	Halen Erzurum valisi
Vezir Battal Seyyid Hüseyin P	13 S. 1201/ 5 Aralık 1786	Kudüs ve Nablus Sancakları ilhaken hala Şam valisi ve emir-i hac, ibka
Vezir Battal Seyyid Hüseyin P	4 L. 1201/ 20 Temmuz 1787	İbka
Vezir Mustafa Paşa	10 Z.1201/ 23 Eylül 1787	Sâbık Haleb valisi ve Soğucak başbuğu
Vezir Battal Seyyid Hüseyin P	15 R. 1202/ 24 Ocak 1788	Şam valisi ve emir-i hac
Vezir Battal Seyyid Hüseyin P	3 L. 1202/ 7 Temmuz 1788	İbka
Abdullah Paşa	15 M. 1203/ 16 Ekim 1788	Canikli Ali Paşa'nın kethüdası
Vezir Abdullah Paşa	16 Ca 1203/ 12 Şubat 1789	Vezirlik payesi ile tevcih
Vezir Abdullah Paşa	12 L. 1203/ 6 Temmuz 1789	İbka
Vezir Battal Seyyid Hüseyin P	19 Za.1203/11 Ağustos 1789	Sâbık Rakka valisi
Vezir Battal Seyyid Hüseyin P	11 L. 1204/ 24 Haziran 1790	İbka
Vezir Abdullah Paşa	1 Za. 1204/13 Temmuz 1790	Halen Erzurum valisi
Vezir Abdullah Paşa	2 L. 1205/ 4 Haziran 1791	Trabzon ilhaken tevcih
Kuğu-zâde Süleyman Paşa	15 Z. 1205/ 15 Ağustos 1791	Sohum muhafızlığı ile tevcih
Vezir Yusuf Paşa	11 N. 1206/ 3 Mayıs 1792	Anaba ser-askerliği ile tevcih

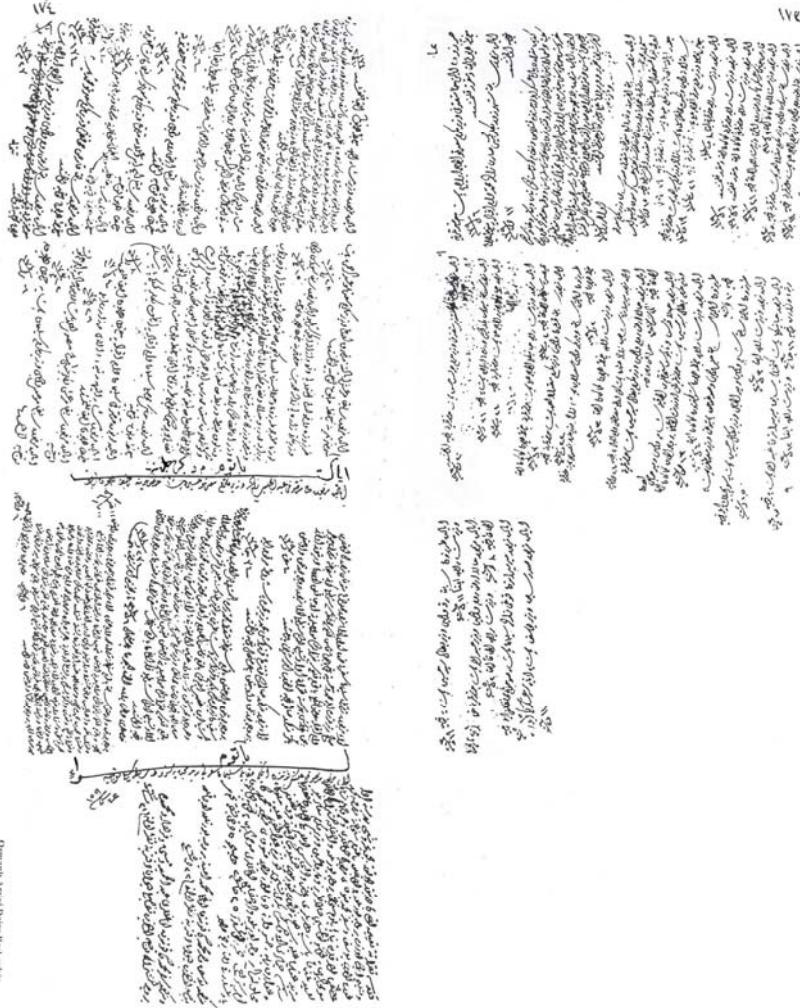
Tablo II: Gönye Sancağı

Görevlinin Adı	Tayin Edildiği Tarih	Açıklama
Abaza Mehmed	8 L. 1169/ 6 Temmuz 1756	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed	4 L. 1170/ 21 Haziran 1757	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed	4 L. 1171/ 11 Haziran 1758	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Mehmed	6 L. 1171/ 30 Haziran 1758	Abaza Mehmed'in kardeşi, Faş kalesi muhafazası şartıyla
Mehmed	18 S.1173/ 11 Ekim 1759	İbka
Mehmed	23 B. 1173/ 11 Mart 1760	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed	24 S. 1174/ 5 Ekim 1760	Faş kalesi muhafazası şartıyla Sâbık Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfı
Abaza Mehmed	23 B. 1174/ 28 Şubat 1761	Faş kalesi muhafazası şartıyla, ibka
Abaza Mehmed	10 L. 1174/ 15 Mayıs 1761	Faş kalesi muhafazası şartıyla, tevcih
Abaza Mehmed	5 L. 1175/ 29 Nisan 1762	Faş kalesi muhafazası şartıyla, ibka
Abaza Mehmed	10 L. 1176/ 24 Nisan 1763	Faş kalesi muhafazası şartıyla, ibka
Abaza Mehmed	6 L. 1177/ 8 Nisan 1764	Faş kalesi muhafazası şartıyla, ibka
Cevher	9 L. 1178/ 30 Mart 1765	Sâbık Kayseri muhafızı, Faş kalesi muhafazası şartıyla
Yusuf	15 Ş. 1179/ 27 Ocak 1766	Sultan-önü sancağı mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın biraderi, Faş kalesi muhafazası şartıyla
Vezir Silahdar İbrahim Paşa	18 L. 1180/ 19 Mart 1767	Halen Çıldır valisi olup ilhaken, Faş kalesi muhafazası şartıyla
Vezir Seyyid Numan Paşa	Gurre-i Ş. 1181/ 23 Aralık 1767	Halen Çıldır valisi olup ilhaken, Faş kalesi muhafazası şartıyla
Vezir Seyyid Numan Paşa	19 N. 1182/ 26 Ocak 1769	İbka
???	11 L. 1183/ 7 Şubat 1770	Sâbık Merzifon muhafızı, Faş kalesi muhafazası şartıyla
???	16 L. 1183/ 12 Şubat 1770	Amasya sancağı ilhaken tevcih
Abaza Mehmed Paşa-zâde Mehmed Paşa	23 Ra. 1185/ 3 Temmuz 1771	Faş kalesi muhafazası şartıyla

Hasan Ağa	16 L. 1185/ 22 Ocak 1772	Numan Paşa mütesellimi, Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed Paşa-zâde Mehmed Paşa	2 B. 1186// 19 Eylül 1773	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed Paşa-zâde Mehmed Paşa	9 Za. 1187/ 22 Ocak 1774	İbka, Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed Paşa-zâde Mehmed Paşa	6 L. 1188/ 10 Aralık 1774	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Hacı Şahin Paşa-zâde Osman Paşa	6 S. 1189/ 8 Nisan 1775	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Hacı Şahin Paşa-zâde Osman Paşa	6 L. 1189/ 30 Kasım 1775	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed Paşa-zâde Mehmed Paşa	21 Z. 1189/ 11 Şubat 1776	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed Paşa-zâde Mehmed Paşa	7 L. 1190/ 19 Kasım 1776	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed Paşa-zâde Mehmed Paşa	7 L. 1191/ 8 Kasım 1777	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Acaralı Şakir oğlu Ali	11 S. 1192/ 11 Mart 1778	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Acaralı Şakir oğlu Ali	4 L. 1192/ 26 Ekim 1778	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed Paşa	20 B. 1193/ 3 Ağustos 1779	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed Paşa	4 L. 1194/ 3 Ekim 1780	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed Paşa	4 L. 1195/ 23 Eylül 1781	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Bıçak-zâde el-hac Ali	19 M. 1196/ 4 Ocak 1782	Faş kalesi muhafazası şartıyla
Silahdar Mehmed Paşa	2 S. 1197/ 7 Ocak 1783	Halen Niğde ve Aksaray muhafızı olup ilhaken Faş kalesi muhafazasıyla
Vezir Halil Paşa	28 Za 1197/ 28 Ekim 1783	Karaman Ereğlisi'nde ikamete memur olup Niğde sancağı ilhaken, Faş kalesi muhafazası şartıyla
Vezir Halil Paşa	7 L. 1197/ 5 Eylül 1783	Çorum sancağı da ilhaken, Faş kalesi muhafazası şartıyla
Vezir Halil Paşa	22 N. 1198/ 9 Temmuz 1784	Adana eylati de ilhaken Faş kalesi muhafazası şartıyla
Vezir Halil Paşa	5 L. 1198/ 22 Temmuz 1784	İbka
Vezir Halil Paşa	3 L. 1199/ 9 Ağustos 1785	İbka, Faş kalesi muhafazası şartıyla

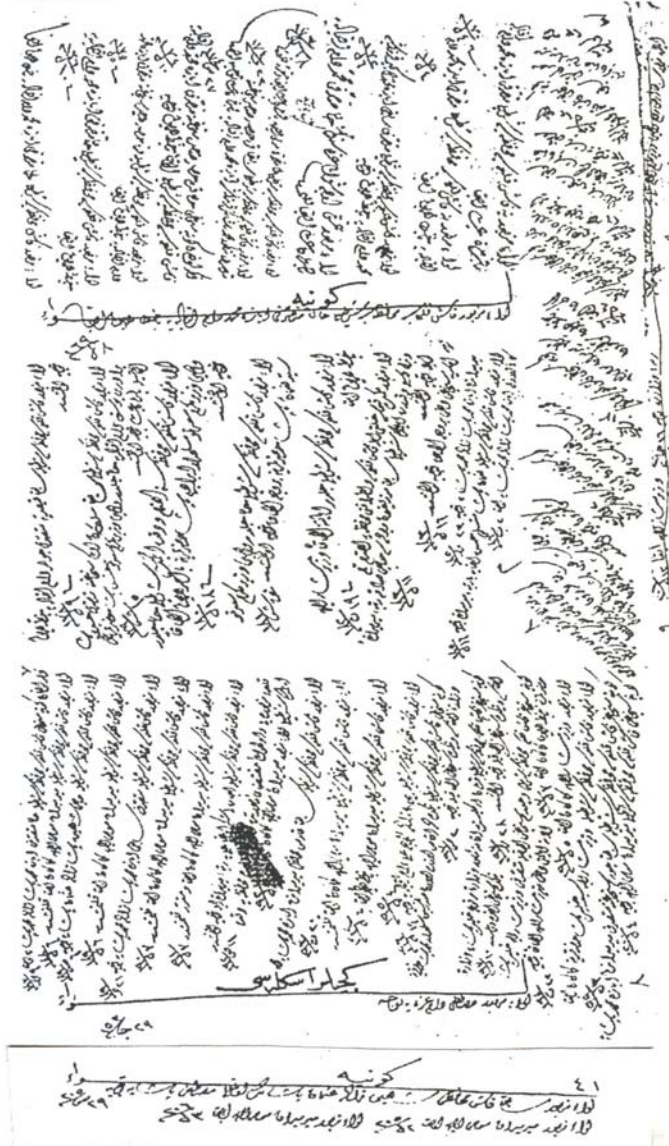
Abaza Mehmed Paşa-zâde Mehmed Paşa	N. 1200/ Temmuz 1786	Sâbık Çorum sancağı mutasarrıfı, Faş kalesi muhafazası şartıyla
Abaza Mehmed Paşa-zâde Mehmed Paşa	4 L. 1200/ 31 Temmuz 1786	İbka Faş kalesi muhafazası şartıyla
Şahin-zâde Osman Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa	29 S. 1205/ 7 Kasım 1790	Sâbık Faş muhafızı
Şahin-zâde Osman Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa	2 L. 1205/ 4 Haziran 1791	İbka
Şahin-zâde Osman Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa	3 L. 1206/ 25 Mayıs 1792	İbka

Ek. III

BOA. Divân-ı Hümâyûn Tahvil Defteri 16.

Ek IV.

BOA. Divân-ı Hümâyün Tahvil Defteri 16.